

КОЛИ КІНЦІ З КІНЦЯМИ НЕ СХОДЯТЬСЯ

*Про помилки в шкільних підручниках з української літератури**9 клас*

Валерій КОРНІЙЧУК, професор, доктор філологічних наук,
член експертної групи з української літератури
Інституту модернізації змісту освіти

У 2017–2019 роках Міністерство освіти і науки України провело конкурсний відбір підручників з української літератури для 9–10-х класів загальноосвітніх навчальних закладів. Були створені профільні конкурсна й апеляційна комісії, а Інститут модернізації змісту освіти й Національна академія педагогічних наук України підготували групу експертів для аналізу й оцінки кожного рукопису та його електронної версії. У своїх експертних висновках досвідчені фахівці загалом позитивно оцінили відповідні авторські проекти, зробивши низку зауважень фактологічного, стилістичного, технічного характеру. Однак, незважаючи на їхні скрупульозні рецензії, деякі прикрі недоліки все-таки трапилися в остаточних видавничих варіантах кожного підручника. Особливо помітні такі огріхи при наскрізному прочитанні окремих тематичних розділів, коли, порівнюючи авторські тексти, можна виявити в них чимало розбіжностей, а то й грубі фактичні помилки.

Чи потрібне учням юліанське літочислення?

Після закінчення конкурсного відбору заповітний міністерський гриф отримали аж п'ять підручників з української літератури для 9 класу: Олександра Авраменка (К.: Грамота, 2017), Олександра Борзенка й Олени Лобусової (Х.: Ранок, 2017), Людмили Коваленко й Ніни Бернадської (К.: Оріон, 2017), Олени Міщенко (К.: Генеза, 2017), Василя Пахаренка (К.: Грамота, 2017) та авторського колективу під керівництвом Ольги Слоньовської (К.: Літера ЛТД, 2017). Перше, що впадає у вічі при перехресному аналізі опублікованих підручників, – це повний хаос у визначенні дат життя українських письменників. Жоден із авторів не дотримується єдиного даточислення, користуючись то юліанським, то григоріанським календарем. Наприклад, О. Борзенко й О. Лобусова дні народження й смерті всіх митців подають за старим стилем і лише в дужках указують новий. Л. Коваленко й Н. Бернадська, навпаки, спочатку фіксують сучасну дату, а вже потім – стару, прийнятну в Російській імперії. О. Міщенко в біографіях Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка послуговується лише сучасним календарем, але дату народження Миколи Гоголя наводить уже за старим стилем, а день смерті – за старим і новим (у дужках). У життєписі Пантелеймона Куліша – назворот, день народження подано за новим (у дужках за старим) стилем, а дату смерті – тільки за

новим. Основні ж віхи біографії Тараса Шевченка, вважає авторка, учні повинні знати з попередніх класів, а тому вона й не згадує їх. Більш-менш послідовний В. Пахаренко, який загалом дотримується сучасного календаря, але день народження Т. Шевченка зазначає також за юліанським (у дужках): 9 березня (за старим стилем – 25 лютого) 1814 р. Щоправда, дату смерті поета він повідомляє тільки за новим стилем. А ось, коли помер М. Гоголь, учні, прочитавши біографію письменника, так і не дізнаються. Спантиличить школярів і підручник за редакцією О. Слоньовської, бо виявиться, що автор «Тараса Бульби» народився за новим стилем 1 квітня 1809 р., а помер уже за старим – 21 лютого 1852 р. Так само «проколюється» з Гоголем і О. Авраменко, який проставляє ті ж самі різночасові дати. Цієї ж алогічності він допускається і в життєписі І. Котляревського, який, за підручником, народився 9 вересня (за новим стилем), а помер – 29 жовтня (за старим стилем).

На жаль, цілковите безладдя панує також у даточисленні найважливіших фактів із життєтворчості кожного письменника. Показовими є приклади з біографії Т. Шевченка. Так, у підручнику за редакцією О. Слоньовської читаємо про звільнення поета з кріпацтва: «**22 квітня 1838 р.** відпускна була підписана, а 25 квітня В. Жуковський вручив її Шевченкові...» (с. 165). Обидві дати вказані за старим стилем, бо за новим ці події трапилися 4 і 7 травня. Але про смерть і

перепоховання поета авторка розділу Н. Мафгин зазначає, вживаючи лише сучасну систему обчислення часу: «Удосвіта **б** захотів зійти вниз у майстерню, здолав останню сходику, охнув і впав»; **«22 травня 1861 р.** Тарас Шевченко назавжди повернувся в Україну» (с. 177). За старим стилем перепоховання відбулося 10 травня 1861 р. Такий прикрий різнобій спостерігається фактично в усіх підручниках. Звідси впливає риторичне питання: «А чи потрібно учням забивати голови відсталим петровським часом, коли Україна відчайдушно намагається виборساتися з імперських обіймів?»

Де ж усе-таки впала стріла «з-за синього моря»?

З абсолютної нісенітничі починається серія помилок у підручнику О. Міщенко: «Література – найуніверсальніший вид мистецтва. Їй під силу підкорити час: розгорнувши книжку, ми вмиль опиняємося на мармурових плитах **давньоримських палаців**, якими проходили ще **Сократ і Юлій Цезар...**» (с. 8). Як же давньогрецький філософ міг опинитися в Стародавньому Римі? Тут і «німець не второпа, / Учитель великий...»

У розділі **«Усна народна творчість»** справжнім каменем спотикання став аналіз балади **«Ой летіла стріла»**. Важко навіть пояснити парадоксальні фактичні помилки О. Слоньовської й Н. Вівчарик, Л. Коваленко й Н. Бернадської, О. Авраменко, які, вочевидь, не уважно, похапцем читали текст твору. Зокрема, О. Слоньовська й Н. Вівчарик чомусь вважають, що «самі ж **події** відбуваються **«за синім морем»** (?) і вдовин син, який був **козаком** (?), «загинув **далеко** (?) від дому» (с. 20). Аналогічно трактують трагічну смерть героя балади Л. Коваленко й Н. Бернадська, пов'язуючи її з «найдраматичнішими моментами визвольної боротьби українського народу, коли українці клали своє життя за визволення рідної землі від ворогів» (с. 31). Зі свого боку, О. Авраменко переконаний, що вбитого оплакують «мати, **дружина** (?) й сестра, образи яких уособлюють три зозулі» (с. 16). При цьому він наводить завершальний фрагмент твору, із якого дізнаємося, що ця **«дружина»** після загибелі **чоловіка** (?) **«В суботу сваталась, / В неділю вінчалась, / А у понеділок / Нагайка шуміла / Коло її тіла!»** Нічого собі «дружина», щойно овдовівши, уже заміж виходить! Тому цього разу мають рацію О. Слоньовська й Н. Вівчарик, які, аналізуючи ці рядки, справедливо вважають, що «миленька», тобто дівчина «ніколи не буде щасливою з іншим, бо втратила свою Богом дану пару» (с. 20). Так само безпомилково розкриває «мотив безглузлого душогубства війни» й В. Пахаренко, зазначаючи, що «стріла (символ воєнного людинобивства) **випадково** (!) влучає у вдовиного сина (напевно, єдиного), що й **зброя в руках не**

тримав, а працював (!) у полі» (с. 27). А чи так «далеко від дому» було те саме вдовиное поле? Тут ще й напрошується порівняння з драматичною колізією в часи воєнного лихоліття, яку наводить автор «Слова про похід Ігорів»: «Тоді по Руській землі рідко ратаї покрикали, та часто вброни каркали, трупи собі ділячи...»

До речі, О. Слоньовська з кількох відомих варіантів ліричної пісні «Сонце низенько, вечір близенько...» вибирає найменш вдалий текст, узятий, очевидно, з репертуару Кубанського козачого хору. Ця пісня про «мертву дівчину» має яскраво виражений баладний сюжет та невластиві народній творчості мовні звороти: «Ой, **бїжить милий мостом дїленьким, / Накрив милїю платком біленьким. / «Вставай милїа, довольно спати, / Як ми гуляли, будем гуляти!» / Не встану милий, гуляй з другію, / Бо моє серце вже під **землюю**». Проте авторка категорично стверджує, що «саме цю пісню частково переробив і використав І. Котляревський у п'єсі «Наталка Полтавка» (с. 16). Насправді ж письменник опрацював зовсім інший варіант народнопоетичного твору, у якому, за словами Л. Коваленко й Н. Бернадської, «через діалог юнака та дівчини перед слухачем розкриваються їхні ідеальні стосунки» (с. 21), і герої пісні, як підкреслює О. Авраменко, – «щасливі, бо закохані» (с. 10).**

Коли саме ожеледь стала на заваді князю Ігореві?

Чимало неточностей допускають автори підручників, аналізуючи «Слово про похід Ігорів». Розповідаючи про історичну основу твору, О. Авраменко пише: **«Улітку 1184 року** князь Святослав зі своїм військом завдав ворогам нищівної поразки. Новгород-сіверський князь Ігор Святославич, головний герой «Слова...» у цій переможній битві участі не брав участі через **несприятливі погодні умови**» (с. 49). Цікаво, які ж це були «несприятливі умови» **влітку 1184 р.**? О. Борзенко й О. Лобусова переносять успішний похід київського князя, очевидно на **весну цього ж року**, бо згадують **«весняне бездоріжжя»**, що перешкодило Ігореві приєднатися до його учасників (с. 46). О. Слоньовська також стверджує, що вдалий похід Святослава Всеволодича відбувся в **1184 р.** Тоді, на її думку, «у полон до русичів потрапив хан Коб'як, його сини та інші половецькі хани». А Ігор не долучився до цього походу тому, що «по-перше, гонець до нього прибув надто пізно, а по-друге, на території новгород-сіверського князівства стояла **страшенна ожеледь**» (с. 49). Натомість Л. Коваленко й Н. Бернадська дотримуються іншої помилкової версії розвитку історичних подій: «Одним із найуспішніших став похід проти половців об'єднаного руського війська **навесні 1183 р.** Тоді під знамена київського князя Святослава зібралось чимало удільних князів – і

перемогла сила руської зброї. У цьому поході не брав участі новгород-сіверський князь Ігор, тому що його кіннота не встигла **через ожеледь** вчасно дістатися місця подій» (с. 76).

Щоб зрозуміти, чи мав хто з авторів підручників рацію, звернімося безпосередньо до тексту Київського літопису. Ранньою **весною 1184 р.** Святослав Всеволодович разом зі своїм сватом Рюриком Ростиславичем справді вирушив у похід на половців, але, послухавши поради молодшого брата Ярослава, передав своє військо Ігореві, а сам **повернувся додому**. Рюрик також послав замість себе Володимира Глібовича. Однак Ігор і Володимир не могли дійти згоди, хто ж очолить об'єднане військо. Тому, посварившись, вони розійшлися, й Ігор пішов зі своєю дружиною до річки Хирії, яку не зумів переїхати через велику повінь¹. **Улітку того ж таки року** Святослав, зібравши багатьох навколишніх князів, знову вирушив у похід на половців. Саме тоді, розгромивши ворога, він «поганого Коб'яка із лукомор'я од залізних великих полків половецьких, як вихор вихопив». Ігор Святославич не брав участі в цьому найуспішнішому поході руських князів, але разом із братом Всеволодом, племінником Святославом і сином Володимиром вирішив самотужки напасти на половецькі вежі. Зустрівши кочівників, «пустили вони до них коней», і «половці побігли, за велінням Божим, а руси погнали їх, і тут перемогли їх, і вернулися до себе»². А ось, коли в **лютому-березні 1185 р.** Святослав утретє пішов у похід, цього разу на «оканного, і безбожного, і треклятого Кончака», Ігор хотів поїхати навперейми його полкам, «але сказала йому дружина: «Княже! Птахом ти не можеш перелетіти. Осе приїхав до тебе муж од Святослава в четвер, а сам він іде в неділю із Києва. То як ти зможеш, княже, настигнути?» Ігореві ж було не любо, що йому мовить дружина, бо він хотів їхати полем наперек, коло Сули. Але був **великий обледенілий сніг**, так що вої не могли за день до вечора перейти ту віддаль, яку було видно. Тому він нікуди й **не зміг знайти собі путі, щоб їхати за Святославом**»³. Отже, Ігор жодного разу з різних причин не зміг узяти участь у спільних походах руських князів, і лише в **лютому 1185 року** йому справді завадили і пізня звістка від посла, і велика ожеледь на Новгород-Сіверщині.

Крім того, у підручниках трапляються й інші дрібні помилки. О. Авраменко називає великого київського князя Святослава «люблячим батьком», а В. Пахаренко вважає Ігоря його «двоюридним братом чи сином». Їхні батьки Всеволод і Святослав були рідними братами, дітьми Олега Святославича

(Гориславича). Отже, Святослав, Ігор і Всеволод доводилися один одному двоюрідними братами⁴. О. Міщенко, перераховуючи князів – учасників походу, забуває вказати «буї-тура» Всеволода: «Ігор Святославович, новгород-сіверський князь, воїн завзятий і звитяжний, вирушив у похід із нечисленною дружиною. Поруч на конях їхали битися з половцями його син Володимир, князь Путивльський, і племінник Святослав, князь Рильський» (с. 58). Вона ж, розглядаючи гіпотези про авторство «Слова...», помилково називає учасником походу ще й князя Володимира Ярославича, рідного брата Ярослави, дружини Ігоря. Л. Махновець, намагаючись довести, що саме той був автором твору, писав: «Оскільки **Володимир у похід не пішов**, то явно був залишений для оборони, і при цьому не в тилу (щодо половців) Чернігівської землі, не в Новгороді-Сіверському, а в Путивлі, висунутому уперед до степу як авангардна позиція. От сюди під братову руку й перебралася сестра з дрібними дітьми»⁵.

Технічна помилка вкралася в дату народження Олега Святославича в підручнику за редакцією О. Слоньовської: «**1153 – 1115**». Правильно було б: **(1053 – 1115)**.

Розповідаючи про історію книгодрукування, О. Міщенко нічого сумняшеся повторює один із радянських міфів про *Івана Федорова*, називаючи його «славновісним слов'янським **першодрукарем**, який 1572 року **заснував друкарню** у Львові» (с. 69). Такої ж помилки припустилися Л. Коваленко й Н. Бернадська (с. 96). А ось О. Авраменко слушно вважає «засновником українського книгодрукарства» *Святополка Фіоля*, який ще «1491 р. видав 2 книжки слов'янською (?) мовою для потреб українців». Його працю «продовжив *Франциск Скорина*, який на початку XVI ст. в Празі видрукував 23 книжки в перекладі на тодішню українсько-білоруську мову» (с. 55–56). Щоправда, В. Пахаренко уточнює, що насправді *Швайтполь Фіуль* був німецьким майстром, а у Львові вже в середині XV ст. працювала друкарня *Степана Дропана*, і «москвитин» Федоров (Федорувич) лише «друковане **за-недбане** оновил» (с. 55). Так само в дусі московської історіографії О. Міщенко трактує чин Івана Виговського: «Викликали осуд **підступні дії** гетьмана Виговського, який прагнув повернути Україну під протекторат Польщі» (с. 83). Чим же так прогнівив Московію соратник Богдана Хмельницького? Очевидно, тим, що його дипломатичні перемовини зі Швецією, Кримом, Польщею «зміцнили становище України на міжнародному полі і запевнили їй більшу самостійність супроти Московщини», що,

¹ Див.: Літопис руський. – К.: Дніпро, 1989. – С. 332.

² Там само. – С. 334.

³ Там само. – С. 336.

⁴ В о й т о в и ч Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2006. – С. 397–404.

⁵ М а х н о в е ц ь Л. Про автора «Слова о полку Ігоревім». – К.: Вид-во при Київському у-ті, 1989. – С. 138.

«розраховуючи на татарську і польську допомогу, він вирішив розірвати зв'язки з Москвою», що зрештою «під Конотопом 8 липня 1659 р. в завзятому бою розбив московські сили», а «козацька піхота вогнем із рушниць знищила ворожу кінноту». За свідченням видатного історика Івана Крип'якевича, «ця невдача викликала в Московщині велике пригноблення. Після довгих років воєнних перемог московська армія вперше зазнала такої сильної поразки. Переполох був такий великий, що цар наказав укріплювати Москву новими фортифікаціями: боялися, що українські війська готові піти на столицю. Були чутки, що царський двір збирається далеко на схід, за Волгу»⁶. Отакими були насправді «підступні дії гетьмана Виговського»!

Потребує уточнення й таке висловлення О. Міщенко: «1745 року в складі **дипломатичної** російської **місії** Сковорода відвідав Угорщину, Польщу, Австрію, Словаччину» (с. 100). Дипломатичну місію згадує також В. Пахаренко (с. 72). Але чи коректно називати дипломатичною місією т. зв. Токайську комісію, яка заготовляла в Угорщині вино для царського двору Єлизавети Петрівни? Уява О. Міщенко заходить настільки далеко, що диву даєшся, чому ніхто не побачив, як у двох виданнях її підручника (2009, 2017) трапляється один і той самий «перл»: «Батько припасував синові, що рушав у науку, свою славну козацьку **шаблю**, а мати тихенько вклала в долоню старовинний золотий **дукат давнього козацького роду** і наказала **подарувати** його тій **вродливиці**, що полонить синове серце. Ішов **1734 рік**» (с. 100). Чи ж можна повірити, що дванадцятилітньому (!) хлопчикowi «припасовують козацьку шаблю» (!) і мати дає **дитині** золоту монету «давнього козацького роду» (?) та ще й наказує подарувати його майбутній нареченій? А що ж це за така монета «давнього козацького роду»?

Як звали возного Тетерваковського?

Деякі неточності трапляються також в освітленні біографії Івана Котляревського. О. Авраменко зазначає, що письменник народився у «дворянській родині», а навчався в «Полтавській духовній семінарії» (с. 79). В. Пахаренко уточнює, що семінарія «була фактично зреформованим староукраїнським колегіумом» (с. 85). Проте народився майбутній автор «Енеїди» в родині канцеляриста міського магістрату, яку лише 1893 р. було внесено до дворянського списку. Навчався він справді в Полтаві, але в Катеринославській семінарії (за назвою єпархії)⁷, що була перейменована на Пол-

⁶ Див.: Крип'якевич І. Історія України. Львів: Світ, 1990. – С. 186 – 194.

⁷ Полтавська семінарія містилася в Переяславі, а Катеринославська, яку помилково називають духовною, – у Полтаві. – Див.: Крилюк Є. Іван Котляревський. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1981.

тавську духовну семінарію 1803 р. Неправдивими є й свідчення обох авторів про участь І. Котляревського у фейковому «Малоросійському таємному товаристві», існування якого не підтверджується жодними історичними документами.

Українською, однобоко визначає О. Авраменко тему «Енеїди»: «**глузливе** зображення панівного класу України XVIII ст. з його паразитизмом, жорстокістю, хабарництвом, пияцтвом, соціальною й моральною нікчемністю» (с. 90). І гуляє в інтернетрях розтиражоване горезвісне «глузливе» ставлення шановного автора підручника до «першої ластівки українського національного відродження» (С. Єфремов). А хто ж тоді, за словами О. Білецького, «ті самі люди, сильні, відважні, невтомні в походах, котрим не треба багатства, а потрібна передусім воля, свобода, без якої й життя для них немає»? А як бути з визначенням теми «Енеїди» в підручнику Л. Коваленко й Н. Бернадської: «змалювання життя різних прошарків українського суспільства кінця XVIII – початку XIX ст. через розкриття мандрів Енея» (с. 167)? Або ж у В. Пахаренка: «змалювання, осмислення історичної долі українського народу» (с. 92)? Правда, у Л. Коваленко й Н. Бернадської «Дідона спалила себе **в очеретах**» тоді, як в І. Котляревського: «Стояв у неї **на городі** / В кострі на зиму **очерет...**». Тож не в плавнях себе спалила Дідона, а таки «**на городі**», де «в кострі був зложений сухенький» очерет. Не уважно перечитувала поему й О. Міщенко, коли вважає, що «четверта частина описує **пригоди троянців на острові** злої чарівниці Цирцеї» (с. 133–134). Але ж Еней, послухавши розповідь поромника про люту царицю, учинив із троянцями молебень Еолу, а той «молебнем вдовольнився / І вітрів зараз одвернув». У такий спосіб мандрівники щасливо оминули заклятий острів. Ці ж похибки повторює О. Авраменко, коли двічі підкреслює, що після бурі «**мандрівники потрапили на острів** до цариці Цирцеї» (с. 83), «**товариство забрело на острів**, де жила цариця Цирцея» (с. 91). Він же чомусь ототожнює рутульців з італійцями (?), помиляється, переказуючи зміст 3-ї частини твору: «**Батько сказав**, що від Енея піде «великий і завзятий рід», а також він «всім світом буде управляти» (с. 91). У Котляревського читаємо: «Еней наш наторочив уха, / **Мов чоловічий голос** слуха, / **Те чує** і старий **Анхіз**. / Як стали роздувать пильніше, / **Горщок** той дужче клекогав, / **Почули голос виразніше**, / І він Енею так **сказав**: / «Енею годі вже журитись, / Од його має розплодитись / Великий і завзятий рід; / Всім світом буде управляти...» Отже, не батько, а магічний горщок, який ворожка поставила на вогонь, напроорокував Енеєві панування над цілим світом. Незрозуміло також, де майже всі автори, крім О. Слоньовської, углядели в пеклі «картини раю» (?). Письменник не був

настільки примітивним, щоб розмістити рай у царстві Плутона. А праведні душі жили в палаці (!) підземного володаря: Еней із Сівіллою «вперлися в будинки / Підземного сього царя / <...> / Всі убрані були світлиці; / По правді, панський був дворець / <...> / От тут-то душі ликовали, / Що праведно в миру живали...». На пекло вказують і наступні рядки твору: «Тогді-то в пеклі вечорниці / Лучились...» Жодним словом не обмовився про рай І. Котляревський! А звідки В. Пахаренко взяв інформацію, що Евріал «сотню земляків (?) із ворожого табору сплячими «посадив на ніж», а потім і сам загинув від їхньої **шаблі**» (с. 102)? В уривку про Низа й Евріала чотири рази трапляється лексема «земляки»: «Були ж обидва **земляки**», «Щоб я од **земляка** одстав...», «Со Евріалом-**земляком**...» і «Латинці зараз ізробили / Абияк мари із дрючків; / На них Волсента положили / І понесли до **земляків**». Крім того, Евріал **загинув від палаша**, а не **шаблі**. А це дещо інша зброя... Так само викликає здивування твердження О. Авраменка, що Низ і Евріал «здійснили героїчний вчинок заради благородної ідеї – перемоги над ворогом і свободи **рідної (?) землі**» (с. 93). І відколи це латинська земля стала для них рідною?

О. Авраменко не розуміє різниці між фабулою й сюжетом, аналізуючи драму «Наталка Полтавка». «В основі **сюжету**, – читаємо в підручнику, – типовий для європейського сентименталізму конфлікт: нерівне кохання й намір нелюба одружитися з дівчиною. Заможний Терпило не хоче віддати дочку Наталку за названого сина Петра, хоча молоді й закохані, і виганяє його. Батько спивається, розоряється й помирає, а родина вимушена переїхати з Полтави до села...» (с. 114). Однак фабула відрізняється від сюжету **«послідовністю викладу подій**, які в тексті змальовуються не так, як вони відбуваються в житті, а з пропусками важливих ланок, з перестановками, з інверсією, з наступним впізнанням, обернено»⁸. Тому О. Авраменко переказує не сюжет, а фабулу. Стислий виклад змісту яви VI першої дії він починає з такого речення: «**Увечері** до Терпилихи приходить виборний і каже їй, що він знає одного багатого й поважного чоловіка, який уподобав Наталку» (с. 103). Але ж далі з підручника дізнаємося, що згідно з класицистичним законом трьох єдностей «дія відбувається протягом **одного дня**» (с. 113). Тож звідси випливає висновок: усі наступні події відбулися вночі або принаймні пізнього вечора? Пісня Петра «Сонце низенько, / Вечір близенько...» не може служити часовим індикатором фабули п'єси. Плутає шановний автор ще й Тетерваковського з Макогоненком, коли пише, що «його (возного. – В. К.) невігластво видає й розмова

з Петром про театр» (с. 116). Це ж виборний запитує Петра: «А що се та таке театр, город чи містечко?» Возний, навпаки, підхоплює їхню розмову й поправляє не лише Макогоненка, а й автора п'єси «Казак-стихотворец», уточнюючи характерні деталі біографії Кочубея й Искри. Не мають рації й О. Борзенко та О. Лобусова, які стверджують, що Наталка «погоджується на заручини з возним лише **на вимогу матері**» (с. 113). Не вимога, а слізне прохання звучить у пісні Терпилихи: «**Та пожалій** рідной, / Мене, старой, бідной, / Схаменися!» А у відповідь – слова Наталки: «Тобі покоряюсь, / На все оглашаюсь / Прямодушно».

Л. Коваленко й Н. Бернадська вважають, що «дія відбувається **на околиці Полтави** поблизу річки Ворскли» (с. 179). Але ж І. Котляревський чітко зазначає на початку п'єси: «**Село** над річкою Ворсколю». А передмістям Полтави була Мазурівка, яку згадує виборний: «У Терпила **в городі на Мазурівці** був двір...» Та й самі авторки підручника згодом повідомляють, що Терпилиха після смерті чоловіка «перебралася жити **в село**...». Вони ж чомусь так шанують посаду возного, що пишуть її з великої букви в монолозі Наталки, яка благає Господа: «Коли уже Твоя воля есть, щоб я була за **Возним**, Ти (неточно, бо в Котляревського – *то*. – В. К.) вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до **Возного**...» (с. 178–179). До речі, потрібно також виправити ще одну орфографічну помилку в завданні «Поясніть, як І. Котляревський **полімізує** про призначення театру з О. Шаховським» (с. 183). Так само поштиво ставиться до Тетерваковського й О. Міщенко, бо скрізь пише його посаду з великої літери: «Виборний сватає Наталку для **Возного**...», «багатий **Возний**», «свататися **Возний** вирішив з **розрахунку**» (?), «канцелярська мова **Возного**» і т. д., і т. п. Найсмішніше, що сама авторка уточнює значення цього архаїчного слова, коли пише, що «Терпилиха прагне для своєї єдиної доньки Наталки щастя, а відтак хоче віддати її заміж за **пана Возного** (так називався в ті часи дрібний судовий чиновник)» (с. 140). А чому ж тоді слово «виборний» скрізь написано з малої букви? Правда, в одному реченні обидві посади таки набувають правильного орфографічного оформлення: «Надзвичайно колоритні образи возного Тетерваковського й виборного Макогоненка» (с. 142). Макогоненка ж О. Міщенко чомусь характеризує як «метикованого **зłodійкуватого (?) «старшого (?) на селі**». Виборний справді, за словами Миколи, «хитрий, як лисиця», але чи схильний до зłodійства? «Старшим на селі» він також не був, бо виборний – це **помічник** сільського старости, а за «старшого» Петро прийняв спочатку возного: «Се старший в вашім селі?» – «Який чорт, – відповідає йому Микола, – він живе тільки тут; бач, возний – так і бундючиться, що помазався паном». Ще одне зауваження шановній авторці:

⁸ Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 705.

прізвисько (!) Терпилиха походить від чоловічого прізвища – **Терпило**, як і Череваниха – від Черевань, Кайдашиха – від Кайдаш і т. п. А ось Терпило, можливо, і від дієслова «терпіти» (с. 142). Хоч батько Наталки не дуже-то й терпів, поки «мало-помалу не розточив своє добро, розпився». Викликає подив і така думка О. Міщенко: «На противагу Петрові його друг Микола – **справжній чоловік**. Він мужній, сильний, кмітливий, готовий на **боротьбу за незалежність**» (с. 142). То, виходить, Петро – несправжній чоловік? Тюхтій, макуха, кваша? А на яку це «**боротьбу за незалежність**» готовий Микола? На Тамані з чорноморцями «тетерю їсти, горілку пити, люльку курити і **черкес бити**? Ментальну різницю між обома парубками дуже добре пояснює В. Пахаренко: «Образи **Петра й Миколи** яскраво, вичерпно представляють два психологічні типи українського чоловіка – хліборобський (Петро) і козацький (Микола)» (с. 109). Якщо «Петрова мрія – родинний затишок, праця на своїй землі, достаток», то «Миколина – «свобода, пригоди, пристрасті, лицарство, активна боротьба зі злом» (с. 109).

Якщо О. Міщенко чомусь припускає, що **возний сватається до дівчини з розрахунку**, то В. Пахаренко висловлює цілком протилежне судження, вважаючи, що його вроджена схильність до добра «виявляється в несподівано **щирій, безкорисливій любові** до Наталки» (с. 111). А О. Слоньовська також наголошує, що Тетерваковський «**щиро закоханий** у просту дівчину Наталку, готовий з нею законно одружитися» (с. 123). Л. Коваленко й Н. Бернадська «шляхетні наміри» возного доповнюють думкою про те, що «його заскорузуле серце теж прагне любові» (с. 181).

Але вершиною нерозуміння й поверхового аналізу тексту є той факт, що дехто умудрився наректи Тетерваковського Борисом (?). Зокрема в підручнику В. Пахаренка читаємо: «Намагаючись утвердитися в бюрократичному середовищі, **Борис** (?) Тетерваковський переймає його традицію, смаки, ідеологію», «**Борис** (?) демонструє глибокі знання з історії козацької держави», «У чиновницькому середовищі **Бориса** (?) навчили навіть виправдовувати своє здирицтво, щоб не мучило сумління» (с. 111) і т. д. О. Слоньовська також називає возного **Борисом** (?!): «Для старої Горпини Терпилихи **Борис** (?) Тетерваковський – бажаний зять» (с. 121), «Як тільки з'являється багатий жених **Борис** (?) Тетерваковський, мати спонукає Наталку вийти за нього заміж», «**Борис** (?) Тетерваковський – за соціальним походженням пан» (с. 123).

Знову звернемося до тексту п'єси, щоб з'ясувати, хто ж такий Борис насправді.

Ява III

Возний і виборний виходять з хати Терпилихи. У возного рука пов'язана шовковою хусткою; у виборного через плече старостинський рушник. Микола та Петро відходять набік. **Возний** із задоволеним лицем **походжає**.

Виборний (стає у дверях і голосно **говорить у хату**). *Та ну-бо, Борисе, іди з нами! Мені до тебе діло єсть.*

Терпилиха. *Дайте йому покой, пане виборний! Нехай трохи прочумається.*

Виборний. *Та надворі швидше провітриться.*

Терпилиха. **У хаті лучче: тут ніхто не побачить і не осудить.**

Борис – це другий (!) сват, сьомий персонаж «Наталки Полтавки», який так і не появляється на сцені! Він там зовсім не потрібний для розвитку сюжету. Але геніальний І. Котляревський не міг зігнорувати українську весільну традицію, коли від молодого обов'язково приходили два (!) свати. Тому драматург залишає в хаті Терпилихи другого свата Бориса, який «через край смикнув окаянної варенухи». Пригадаймо сцену сватання в комедії Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці». Мати кличе доньку: «*Уляно, Уляно! Іди п'ч колунай: старости прийшли*». А в наступній яві – авторська ремарка: «*Скорик и Тымиш входят с палками; у первого под мышкой ржаной хлеб*»⁹. Або ж у драмі «Назар Стодоля» Т. Шевченка: «*Хома с важностию садится за стол. За дверью стучат три раза. Входят два свата с хлебом и, низко кланяясь хазяину, кладут хлеб на стол*»¹⁰. У повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка також два свати приходять сватати Марусю: «За Наумовим словом ввійшли в хату **двоє старостів**, люди хороші, міщани, у синіх жупанах аглицької каламайки, поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках»¹¹.

О. Слоньовська припускається ще однієї фактичної помилки, мало не ототожнюючи батька Наталки з Мартином Борулею. Вона двічі фантазує, що «старий багатій Терпило розорився, бо прагнув стати **дворянином**» (с. 121) і, «заводячи дружбу з панами, й **підплачуючи їх** (sic!) заради отримання **дворянства**, протринькав маєток» (с. 122). Хіба ж у І. Котляревського йдеться про дворянство? Ось що виборний розповідає возному: «...*Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити бенкети з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами* –

⁹ Квітка-Основ'яненко Г. Твори: у 8 т. – К.: Дніпро, 1969. – Т. 2: Драматичні твори. – С. 55–56.

¹⁰ Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – С. 30.

¹¹ Квітка-Основ'яненко Г. Твори: у 8 т. – К.: Дніпро, 1969. – Т. 2: Драматичні твори. – С. 55–56.

⁸ Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 705.

пив, гуляв і шахровав гроші, покинув свій промисл і мало-помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; послі, як не стало і посліднього сього робітника, Терпило зовсім ізвівся; в бідності умер і без куска хліба оставив жінку і дочку». І де тут пани, і де дворянство? Прикро, але виникають сумніви, чи уважно перечитувала О. Слоньовська текст драми, якщо вважає, що Петро й **Микола «бачили** те, що в селі вважається дивовижною (наприклад, театральну виставу)» (с. 123). Про театр розповідає лише Петро в 6-й і 7-й явах другої дії. Микола йде до Терпилихи наприкінці 4-ї яви й знову появляється лише у 8-й яві!

Незначні розбіжності з реальними фактами виникли в деяких підручниках при висвітленні біографії Григорія Квітки-Основ'яненка. Так, Л. Коваленко й Н. Бернадська пишуть, що майбутній письменник утратив зір «через хворобу в **п'ятирічному віці**» (с. 185). О. Слоньовська й Н. Вівчарик уточнюють, що він «у **5-річному віці втратив здатність бачити** (ускладнення від золотухи)» (с. 126). Однак В. Пахаренко стверджує, що «коли йому було **два роки**, няня необачно зірвала на оці ячмінець і малюк осліп», а на «**шостому році** життя Гриць прозрів» (с. 115–116). Про цей випадок з дитячих літ Г. Квітки-Основ'яненка дізнаємося зі спогадів О. Корсуна в переказі М. Возняка: «Іще **на руках годувальниці** зробивсь у нього на оці ячмінь, годувальниця зірвала прищик, золотуха кинулась в обидва ока і цілком осліпила бідну дитину». І далі: «**Прозрів** він тільки на **п'ятому році** життя»¹². Отже, осліп малий Гриць іще «на руках годувальниці» (очевидно, у 2 роки), а прозрів, коли йому йшов п'ятий рік.

Окремі помилки трапилися й при аналізі повісті «Маруся». Л. Коваленко й Н. Бернадська вважають, що повість побачила світ у **1833 р.** (с. 187). Але в цьому році був опублікований лише уривок «Украинское утро» у другій книзі харківського альманаху «Утренняя звезда», а вперше увесь твір було надруковано у збірці «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком» у **1834 р.** Ці ж авторки зазначають, що «кульмінацією повісті є епізод, коли Маруся **застудилася й наступного дня померла**» (с. 189–190). Проте в тексті читаємо: «Де їй ще вмирати? Ще тільки сьогодні **четвертий день, як гаразд і занедужала**»¹³. На думку О. Борзенка й О. Лобусової, «саме в день її поховання повертається Василь...» (с. 132). Але ж Василь повернувся напередодні похорон і цілу ніч провів біля мертвої Марусі: «Народ пома-

леньку розійшовсь; і вже **ніччю** Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувся, дивиться, що **Василь і не дума відійти від вмершої**: стоїть біля неї навколішках та знай руки їй цілує...»¹⁴.

У розділі «Література українського романтизму» Л. Коваленко й Н. Бернадська чомусь приписують авторство пісні «**Повій, вітре, на Україну...**» О. Афанасьєву-Чужбинському (с. 201), хоч загальновідомо, що її створив С. Руданський. А за версією О. Міщенко, Львівський університет було відкрито **1748 р.** (с. 165). Насправді ж університет було засновано **20 січня 1661 р.**, свідченням чого є «Привілей польського короля Яна II Казимира школі Львівського єзуїтського колегіуму про надання статусу Університету»¹⁵. А після першого поділу Речі Посполитої, коли Галичина ввійшла до складу Габсбурзької монархії, австрійський уряд відродив Львівський університет у жовтні **1784 р.**¹⁶ Спотворила О. Міщенко й назву вірша М. Пашкевича: «Відкинь той камінь, що **те** серце тисне» (с. 166). В оригіналі це звучить так: «Відкинь той камінь, що **ти** серце тисне». У цьому контексті діалектний займенник «**ти**» означає «**тобі**». Указівний займенник «**те**» перекидає зміст рядка.

Скільки «Снів» написав Шевченко?

Невелику колекцію неточностей можна зібрати в матеріалах про життя і творчість Тараса Шевченка. Н. Мафтин, розповідаючи про віленський період поета, пише, що «У Польщі кріпацтво скасували ще **1807 р.**, тож юнак мав змогу порівняти життя вільного люду Європи і кріпосницьке свавілля в царській Росії...» (с. 163). По-перше, у результаті трьох поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. польські землі відійшли до Пруссії, Австрії та Росії. У 1807 р. кріпосне право було скасоване в Пруссії, в Австрії (зокрема у Галичині) – у 1848 р., а в Росії – у 1861 р. По-друге, Литовське (Віленське) генерал-губернаторство входило до складу Російської імперії, і кріпацтво там відмінили також у 1861 р. Тож Шевченко не міг порівнювати життя селян у Литві й Україні, бо «страх погано» було і «на нашій», і «не своїй землі».

О. Авраменко категорично стверджує, що Т. Шевченко, написавши політичну сатиру – поему «Сон» («У всякого своя доля...»), «**започаткував** цей різновид ліро-епосу у **світовій літературі**» (с. 203). На декілька місяців раніше його випередив Генріх Гайне з політичною поемою «Німеччина. Зимова казка», подібною за багатьма художніми прийомами до Шевченкового твору. У квітні 1844 р.

¹⁴ Там само. – С. 94.

¹⁵ Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Т. 1: А–К. – С. 14.

¹⁶ Там само. – С. 38. 2011. – Т. 1: А–К. – С. 14.

¹² Возняк М. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. – К.: Держлітвидав, 1946. – С. 7.

¹³ Квітка-Основ'яненко Г. Твори: у 8 т. – К.: Дніпро, 1969. – Т. 3: Оповідання та повісті. – С. 87.

рукопис поеми був уже у видавця, а «Сон» написано згідно з позначкою 8 липня того ж року. Ще одним грубим промахом О. Авраменка є коментар до статті «Темне царство» І. Франка: «Порівнюючи поему Т. Шевченка **«Кавказ» і вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала...»)**, який ви будете вивчати незабаром, І. Франко писав, що «Кавказ» побудований на ширшій, можна сказати, загальнолюдській основі» (с. 215). Без коментарів. Читати треба Франкову статтю, а не сумнівні інтернетні джерела, бо в ній ідеться про поему «Сон» («У всякого своя доля...»), а не про однойменний вірш!

В. Пахаренко, аналізуючи композиційну структуру поеми «Кавказ» виділяє діалоги ліричного героя й персонажа, що «виражає офіційну позицію російського самодержавства». Так, у IV частині, за його словами, «розпочинає діалог імперіаліст» (с. 181). Однак поема написана в 1845 р., а саме поняття «імперіалізму» з'явилося в обігу аж у 1902 р. після виходу у світ однойменної книжки Дж. А. Гобсона.

В. Пахаренко стверджує, що Шевченків «Буквар» вийшов уже **«після смерті поета 1861 р.»** (с. 197). Але В. Яременко в «Шевченківській енциклопедії» пише, що **«останню прижиттєву книжку поета»** видано «накладом 10 тис. прим. коштом самого автора (195 крб 50 коп.) **до кін. грудня 1860** (на обкладинці стоїть 1861)¹⁷. О. Міщенко не дружить з історією, коли думає, що «загарбницькі походи російських царських військ проти кавказьких народів тривали протягом **1840–1845 років»** (с. 192). Прочитаймо краще історичну довідку в підручнику В. Пахаренка: **«1817 р.** Росія розпочала активні воєнні дії за підкорення всього Кавказу. Ця війна тривала близько **півстоліття** (до 1864 р.) і вирізнялася особливою жорстокістю» (с. 177). О. Міщенко, аналізуючи вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), вважає, що «це був **перший твір, написаний після заслання»** (с. 201). Дивно, але хіба вона не знає, що першим твором була поема **«Неофіти»**. В автографі «Більшої книжки» зафіксована дата й місце написання: **8 грудня 1857. Нижній Новгород**¹⁸. Після «Неофітів» у грудні того ж року відразу ж появився «Юродивий». У Нижньому Новгороді ще був написаний триптих «Доля», «Муза», «Слава», створена друга редакція поеми «Відьма». І лише в Петербурзі в **липні 1858 р.** поет написав свій третій (!) «Сон» – «На панщині пшеницю жала...». А в підручнику натомість читаємо: «Форма сну, вже **одного разу використана Шевченком** (пасивний зворот, шановна авторко, невластивий українській мові! – В. К.)

у поемі, знову вдало реалізувала (чи може форма реалізувати? – В. К.) творчий задум» (с. 202). А **другий «Сон»** («Гори мої високії...») поет створив у червні – грудні 1847 р. в Орській фортеці. Не пощастило уникнути помилки із датою публікації першого «Сну» («У всякого своя доля...») й Л. Коваленко та Н. Бернадській, вони вважають, що вперше поема побачила світ у **1907 р.** (с. 226). Насправді вперше цей твір було видано окремою книжечкою у Львові в 1865 р., удруге – в 1867 р. у львівському виданні «Поезії Тараса Шевченка», утретє – у 2-му томі празького «Кобзаря» 1876 р. Як відомо, збереглося **9** повістей Т. Шевченка, хоч він сповіщав П. Куліша, що написав їх «десятиків коло двох». Однак Н. Мафтин стверджує, що Т. Шевченко – автор **10 (!)** повістей (с. 243). Так це ж справжня сенсація у шевченкознавстві! Ще одне зауваження О. Борзенку й О. Лобусовій: необхідно виправити назву картини І. Їжакевича на **«Мама йде!»** замість **«Мамо йде!»** (с. 197).

«Любовний трикутник»

чи «любовний чотирикутник»?

Парад фактичних помилок продовжився й при вивченні життєтворчості Пантелеймона Куліша. О. Міщенко, наприклад, пише, що «1857 року Куліш видав **«Граматику»** – перший у Наддніпрянській Україні буквар і читанку для народних шкіл» (с. 219). Але ж справжня назва цього підручника для початкової освіти – **«Граматка»**. Покровителем, а не **другом**, як вважає авторка (с. 219), був для 26-літнього українця удвічі старший за нього Петро Плетньов. Хіба ж друг звертався б до ректора Петербурзького університету словами «Ваше Превосходительство!», а листи закінчував би так: «С глубоким почтением и совершенною преданностию имею честь быть, Милостивый Государь, Вашего Превосходительства покорнейшим слугою»? О. Авраменко також намудрив, коли написав, що «1847 р. П. Куліш одружується з Олександрою Білозерською – **поетесою**, відомою під псевдонімом Ганна Барвінок» (с. 251). Насправді дружина Куліша ніколи не була поетесою, а лише прозаїком. І з Варшави вона поверталася як Олександра Кулішева, а не Ганна Барвінок (с. 251), адже цей псевдонім з'явився значно пізніше. Потребує уточнення й судження О. Авраменка, що П. Куліш **«засновує журнал «Основа»** (с. 253). Принаймні в підручнику Л. Коваленко й Н. Бернадської сказано, що редактором часопису «був брат дружини В. Білозерський, якому все-таки вдалося отримати дозвіл на видання цього першого українського двомовного журналу» (с. 280). В. Пахаренко пише, що «журнал «Основа» **цензура закрила** ще за рік» до Валуєвського циркуляру (с. 215). Проте, на думку авторитетного кулішознавця Є. Нахліка, «на такий крок (закриття часопису. – В. К.) змуше-

¹⁷ Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 1: А–В. – С. 526.

¹⁸ Шевченко Т. Більша книжка. Автографи поезій Шевченка 1847–1860 рр. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 224.

на була піти сама редакція журналу, вичерпавши призначені на нього кошти й не роздобувши нових»¹⁹. Помилився В. Пахаренко і в даті заснування «Киевской старины»: «З 1889 р. значна частина громадівців об'єдналася навколо новоствореного журналу «Киевская старина», який вимушено видався по-російськи...» (с. 232). Але заснований з ініціативи кийвської «Громади», цей часопис почав виходити з 1882 р. Своєю чергою Л. Коваленко й Н. Бернадська також проявляють прикру необізнаність, якщо вважають, що після заслання творів Куліша «не друкували до 1856 р.» (с. 279). Однак, за свідченням Є. Нахліка, більшу частину написаних у цей період праць П. Куліш «на свій страх і ризик публікував у журналах (а відтак окремими книжками) без дозволу III відділення – спочатку анонімно, а потім під псевдонімом, точніше анонімом *Николай М.*»²⁰. Лише в журналі «Современник» протягом 1852–1854 рр. побачили світ автобіографічні повісті «История Ульяны Терентьевны», «Яков Яковлич», історичний роман «Алексей Однорог», філологічний нарис «Прогулки по Петербургу. I. Утро на толкучем рынке», «Опыт биографии Н. В. Гоголя» та ін. Ще один ляпсус зробили авторки підручника в такому абзаці: «60–90-і роки позначені для П. Куліша активною й різнобічною діяльністю. **Опубліковано** двотомник «**Записки о Южной Руси**», до якого увійшли фольклористичні, етнографічні, історичні матеріали, художні твори; також двотомну працю «**Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя**», російські повісті. Письменник, глибоко переконаний у важливості друкованого слова у справі просвіти народу, **засновує** в Петербурзі власну **друкарню**, виявляючи талант і видавця, й організатора літературного процесу, і фахового редактора. Так, він видає творчу спадщину **М. Гоголя в шести томах**, відредаговані ним «**Народні оповідання**» Марка Вовчка...» (с. 279). Насправді ж двотомні «Записки о Южной Руси» вийшли в 1856–1857 рр., «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя» – у 1856 р., «Народні оповідання» – у грудні 1857 р. (з позначкою 1858 р.). «Друкарня П. А. Куліша» почала працювати з червня 1857 р., у тому ж році в ній побачив світ шеститомник творів М. Гоголя. Одне слово – кінці з кінцями не сходяться.

Стосовно україномовної «Чорної ради», то не має рації О. Авраменко, який думає, що роман «перероблений з російського варіанта» (с. 254). Є. Нахлік зазначає, що 1846 р. П. Куліш створив два тексти «Чорної ради» – український і російський. 1856 р.

¹⁹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: у 2 т. – К.: Український письменник, 2007. – Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – С. 162.

²⁰ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. – С. 79.

він опрацював нову українську редакцію твору й випустив її у світ окремою книжкою на початку наступного року. Трохи пізніше письменник «переробив «вільний переклад» «Чорної ради» російською мовою» й опублікував його в журналі «Русская беседа» та окремим відбитком²¹. А чи зможе довести Н. Мафтин, що Матвій Гвинтовка «за дружину взяв **повдовілу** польську княгиню» (с. 259, 275)? У романі Черевань розповідає про причину знепритомніння княгині, яка побачила ридван, очевидно, батьківський: «Ге! Не дивуйтесь, – каже, – братці: ридван сей узяли ми під Зборовом, а в ридвані сидів князь із княжам. Князя ж погнали татаре до Криму, а княжа вражі козаки, насунувшись, кіньми затоптали». О. Міщенко вирізняє в любовній сюжетній лінії «**любовний трикутник**» Леся Череванівна – Петро Шраменко – Кирило Тур (с. 223). А де ж Яким Сомко, за якого Череваниха просватала дочку? Отже, у романі мова йде про **любовний чотирикутник!** Про це, до речі, пише Н. Мафтин: «Згідно з моделлю вальтерскоттівського роману П. Куліш увів у твір і любовну сюжетну лінію, але замість типового «любовного трикутника» вибудував «любовний чотирикутник», адже на руку Лесі Череванівни в романі претендують аж три залюблені в неї козаки різного соціального походження» (с. 257). О. Авраменко пропонує учням скористатись матеріалами мережі Інтернет або спеціальною літературою, щоб розрізнити історичних і вигаданих героїв «Чорної ради». При цьому він перераховує їх так, що після **Васюти** йде Павло Тетеря, а далі **Золотаренко...** (с. 290). Цікаво, що подумують учні про автора підручника, коли дізнаються, що Васюта й Золотаренко – це одна й та ж історична особа: ніжинський полковник Василь (Васюта) Никифорович Золотаренко! А Є. Гребінка написав повість «Ніжинський полковник Золотаренко» про його брата Івана Никифоровича Золотаренка, який загинув у 1655 р.

Чи грала інститутка на роялі?

Вивчаючи життя і творчість Марка Вовчка, учні також можуть почерпнути з підручників недостовірну інформацію як про біографію письменниці, так і про повість «Інститутка». В. Пахаренко, зокрема, свідчить, що, перебуваючи за кордоном, Марія «закохалася в юриста й публіциста **С. Пассека**», проте «їхнє щастя тривало недовго – 1867 р. коханий помер» у неї на руках від туберкульозу (с. 237). **Олександр Пассек** (не Сергій, Степан, Семен, Спиридон і т. п.) помер у Ніцці в середині вересня 1866 р. і був похований у Москві орієнтовно 10–14 жовтня²².

²¹ Див.: Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. – С. 104–105.

²² Лобач-Жученко Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка. – К.: Дніпро, 1969. – С. 157–158.

Крім того, необхідно виправити граматичну помилку, допущену при відмінюванні подвійного прізвища: «1878 р. Марія Олександрівна вдруге взяла шлюб із морським офіцером Михайлом **Лобач-Жученком**» (с. 238). Правильно – з Михайлом **Лобачем-Жученком**. О. Міщенко наводить загальновідомий факт: «Уже **1857 року** в Петербурзі вийшла збірка «Народні оповідання», підписана псевдонімом «Марко Вовчок». А далі продовжує: «Серед вміщених у ній творів особливо значущими є оповідання «Максим Гримач», «Данило Гурч», «**Чари**» (с. 231). Але П. Куліш, редактор і видавець книжки, не включив «Чари» до цієї збірки, оскільки вважав, що фантастичний характер твору не відповідає реалістичній тональності решти оповідань! Тому «Чари» вперше були опубліковані лише в альманасі «Хата» в 1860 р. Крім того, О. Міщенко помилково вважає сина письменниці Богдана Марковича редактором газети «Саратовский дневник» (с. 233). Насправді редагував часопис його хрещений батько Василь Марковський, а Богдан був лише співробітником газети²³.

Не можуть автори підручників дійти спільної згоди щодо часу й місця написання «Інститутки». Так, О. Слоньовська й Н. Вівчарик переконані, що повість «Інститутка» Марко Вовчок почала писати в **1859 р. у Немирові** (с. 270). Однак Марковичі назавжди покинули Немирів у другій половині **1858 року!** О. Міщенко також датує «Інститутку» **1859 роком**, але вже не згадує Немирів (с. 232). О. Борзенко й О. Лобусова вважають що «над повістю «Інститутка» Марко Вовчок **почала працювати в 1858 році, а завершила її наступного року в Петербурзі**» (с. 238). О. Авраменко ще більше розширює географію повісті: «Повість «Інститутка» Марко Вовчок почала писати в **Немирові** на Вінниччині, продовжила в **Петербурзі**, а завершила в **Парижі**» (с. 308). Але **13 листопада 1858 р.** О. Маркович у листі з Немирова дякує П. Кулішеві за редагування «Панночки» («Інститутки») ²⁴. Отже, на той час повість уже була написана й відіслана до Петербурга. А на початку лютого 1859 р. рукопис твору вже читав І. Тургенєв²⁵. Тому має рацію В. Пахаренко, коли стверджує, що «цю повість Марко Вовчок завершила ще в Немирові й назвала спочатку «Панночка» (с. 241).

Неймовірні фантазії продемонстрували деякі автори, аналізуючи «Інститутку». О. Слоньовська й Н. Мафтин, наприклад, пояснюючи «лібераль-

не» ставлення старої поміщиці до двірських дівчат, вимислюють: «Пани, як і кріпаки, **генетичні українці (?)**, – тож стара пані, **очевидно, пам'ятає із розповідей своїх старших родичів (?)** про те, як вільні люди ставали **рабами (?)** інших вільних людей, ще донедавна рівних із ними перед законом і народною мораллю, тому й **не особливо гнобить** дівчат-кріпачок» (с. 270–271). Невже? А що ж читаємо в тексті повісті: «Стара пані була не що, **сумирна собі**, – може, тому, що **вже блаженка була, ледве ноги волочила, а заговорить – тільки шамшам**, одразу й не розбереш; **так куди вже бійка! не на умі**. Увесь день на ганочках; нічка йде – охає та стогне. **А за молодого віку**, славлять, **вигабочки були чималі і в неї...**» А звідки ж в онучки загніздилося стільки зла й ненависті до простих селян? В О. Слоньовської й Н. Вівчарик і на це є готова відповідь: «Вихована в інституті благородних дівчат, який у ті часи був **прогресивним** навчальним закладом для жінок, **панночка від своїх заможних подруг наслухалася, як можна змусити кріпаків ставати покірними, чому треба їх вважати за справжніх рабів**, тож безцеремонно здійснює програму дій типової майбутньої поміщиці, яка відзначатиметься жорстокістю» (с. 271). І вздовж, і впоперек читайте «Інститутку» – нічого подібного не знайдете в повісті! А як вам подобається ось таке «образне» порівняння вродливої панночки з представниками флори й фауни: «**Її краса** – це, образно кажучи, **краса мухомора, крокодила (?) чи кобри (?)...**» (с. 271). Може, комусь мухомор і видається красивим, але крокодил із коброю? Незрозуміло також, звідки В. Пахаренко знає, що інститутка **уміла грати на роялі**: «**Її артистичні манери**, вишуканий одяг, уміння танцювати, **грати на роялі, співати, підтримувати розмову** – усе це спрямоване на створення ефекту жіночої привабливості...» (с. 243). Не забуваймо, що розповідь ведеться від імені неосвіченої Устини, яка переказує почутий діалог старої поміщиці та її внучки: «Е, бабуню!.. – защебетала панночка. – До французької мови і до **музики** добре і я бралась; до танців тож». Музика – це ще не рояль. То де ж він? Хіба що в кущах...

Amicus Plato, sed magis amica veritas. Платон мені друг, але істина дорожча. Я з глибокою пошаною й щирою симпатією ставлюся до всіх без винятку авторів, тим паче, що з деякими з них особисто знайомий. Їхня колосальна робота зі створення нових підручників заслуговує цілковитого схвалення й нашої підтримки. Але ця підтримка полягає ще й у тому, щоб ті помилки, про які йшла мова, не повторювалися в майбутніх перевиданнях – відшліфованих до блиску, позбавлених зайвого суб'єктивізму, опертих на неспростовні наукові факти.

²³ Лобач-Жученко Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка. – К.: Дніпро, 1969. – С. 331.

²⁴ Там само. – С. 38.

²⁵ Там само. – С. 43.